

УДК 373.3.011.3:177.1

*А.В. Хижняк, м. Київ***ДІАГНОСТИКА РІВНІВ ВИХОВАНOSTІ ЧУЙНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті висвітлено результати констатувального етапу експерименту, спрямованого на визначення рівнів вихованості чуйності у молодших школярів.

Ключові слова: чуйність, молодші школярі, рівні вихованості чуйності.

На сучасному етапі становлення громадянського суспільства проблема морального виховання учнів набуває дедалі більшого значення, що знайшло відображення і в нормативних документах, зокрема Законі України "Про освіту". У них звертається увага на виховання у молоді різних гуманних якостей, в тому числі чуйності. Адже досліджувана моральна якість характеризується не лише сердечним ставленням до людей, готовністю прийти на допомогу, але й постає регулятором моральних міжособистісних взаємин.

Проблема виховання моральних якостей дітей була наскрізно у роботах І. Ващенко, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Окремі аспекти чуйності досліджували психологи І. Бех, І. Кон, О. Кононко, і педагоги С. Варюхіна, Т. Довга, С. Мельничук, Т. Троценко, Л. Стрелкова. Дана проблема знайшла деяке відображення і в дисертаційних дослідженнях Г. Свідерської (психолого-педагогічні чинники розвитку чуйності у старшокласників), О. Шовкомуд (виховання емоційної чуйності у молодших школярів), Ю. Удовіної (розвиток емоційно-моральної чуйності підлітків).

Сенситивним періодом у вихованні чуйності вважається молодший шкільний вік. Адже для молодших школярів характерні:

- підвищена чутливість до сприйняття зовнішніх впливів, високий рівень узагальнень, розвиток самоконтролю [3, с. 62];
- готовність сприймати і наслідувати, випробовувати себе, надзвичайна природна допитливість та емоційність, довіра до батьків і вчителів [4, с. 101-102];
- відсутність негативного ставлення до правил моралі та сумнівів у їхній необхідності, які з'являються у підлітків [2, с. 32].

У своїй роботі керувалися твердженням І. Беха, що виховання чуйності у дитини має розпочинатися з усвідомлення нею необхідності брати участь у розв'язанні проблем інших людей (рідних, однолітків, дорослих), бути причетною до них. Вихованцеві психологічно

легше здійснити вчинок-чуйність стосовно людини, яку він любить або якою дорожить. Тому виховання таких почуттів має передувати чуйному ставленню особистості до людей загалом [1, с. 759].

Мета статті полягає у визначенні на основі аналізу результатів констатувального етапу експерименту рівнів вихованості чуйності у молодших школярів.

У своїй роботі під «чуйністю дітей молодшого шкільного віку» розуміємо моральну якість особистості, яка включає в себе знання дитини про моральні норми, які базуються на здатності до емпатії і реалізуються через тактовність та турботу у повсякденному житті.

Грунтуючись на такому уточненні, були визначені відповідні компоненти вихованості чуйності у молодших школярів: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий та критерії: глибина знань, моральне ставлення, самостійна поведінка.

Показниками критерію глибини знань обрали наявність знань про емоційну сферу людини; уявлення про сутність чуйності та способів її реалізації у повсякденному житті; усвідомлення необхідності бути чуйним.

До показників критерію моральне ставлення віднесли: визначення емоцій, які переживає людина, за допомогою немовних засобів виразності; позитивне ставлення до прояву чуйності; здатність до емпатії; мотивація до надання безкорисливої допомоги.

Показниками критерію самостійної поведінки визначили: уміння добирати доречний спосіб реалізації чуйності відповідно до ситуації; тактовний у спілкуванні; без примусу дорослих турбується про інших.

Констатувальним етапом експерименту було охоплено 224 учня 1–4 класів ЗОШ I-III ступенів № 113 м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, ЗОШ I-III ступенів № 225 м. Києва.

Діагностика проводилася за допомогою комплексу взаємопов'язаних методів: опитування (1-2 кл.), анкетування (3-4 кл.), бесіди, методика «Впізнай емоцію», ситуації морального змісту із опорою на зображення, педагогічні спостереження.

Для виявлення уявлень молодших школярів про сутність чуйності ставилося запитання «Яку людину ми називаємо чуйною?». Так, до першої групи ми віднесли молодших школярів, які дали такі відповіді: «Чуйна людина – це та, яка турбується про інших», «жаліє і допомагає тому, кому погано», «допомагає тому, кому потрібно», «уміє чути інших». Таких респондентів нараховувалось 14,7%. У другу групу (44,6%) увійшли діти, котрі дали відповіді, в яких чуйність ототожнювалася з іншими особистісними характеристиками, такими як «добрий», «хороший», «не злий». Третю групу (40,7%) склали учні

початкових класів, які зовсім не відповідали, або неправильно розуміють досліджуване поняття, як «слухняна людина», «вихована».

З метою з'ясування усвідомленості молодшими школярами необхідності бути чуйними до них ставилося запитання: «Чи потрібно бути чуйним? Чому?».

Одержані відповіді засвідчили, що лише 17% дітей вважають за необхідність бути чуйними, обґрунтовуючи це тим, що «менше буде злих людей», «треба завжди допомагати». Знають, що треба бути чуйними 52,7% молодших школярів, але немає повного розуміння для чого це потрібно. Їхні пояснення зводяться переважно до: «бо так треба», «таких людей більше люблять». Учні, які не змогли взагалі пояснити чому потрібно бути чуйним, не відповідали або їхня відповідь була негативною, виявилось 32,1%.

З метою виявлення обізнаності учнів із емоційною сферою людини ставилося запитання «Які емоції, що відчуває людина, ти знаєш?». До першої групи (25,9%) увійшли молодші школярі, які змогли перелічити 4 і більше емоцій, таких як сум, радість, гнів, злість, байдужість, розпач, хвилювання. Другу групу склали респонденти, які змогли назвати приблизно 3 емоції або їхні зовнішні прояви: сміх, сльози, крик. Всього їх виявилось 49,5%. Учні початкових класів, які змогли назвати 1-2 емоції або їхні прояви чи взагалі не дали відповіді, віднесли до третьої групи, яка нараховувала 24,6% дітей.

Наступна серія запитань мала на меті з'ясувати наявність знань молодших школярів способів реалізації чуйності у повсякденному житті була такого змісту: «Чи потрібно щось робити, якщо: людина сумує?; Хтось радіє?; Людина хвилюється, переживає за щось або про когось?; Хтось погано себе почуває або хворіє?; Людина чимось ображена, розстроєна і плаче? Якщо так, то що саме?».

Аналіз відповідей засвідчив, що лише 17% молодших школярів знають як діяти в таких ситуаціях, а саме: «розвеселити»; «порадіти разом»; «заспокоїти», «сказати, що все буде добре»; «дати ліки, води», «допомагати у всьому»; «пожаліти». Більше половини респондентів, а саме 52,7% дітей, мають уявлення про прояви чуйності лише в типових для них ситуаціях (коли хтось плаче, сумує, хворіє), в інших – усвідомлюють, що потрібно щось вчинити, але не знають, що саме. Молодших школярів, які відповідали правильно на 1 чи на 2 запитання, не дали їй взагалі або вважають, що нічого не потрібно робити, виявилось 30,3%.

Для з'ясування здатності учнів початкових класів за допомогою немовних засобів виразності (міміки, жестів) визначати емоції, які переживає людина застосовували методику «Впізнай емоцію». Дітям молодшого шкільного віку роздавалося картки кожному, на

яких зображувалися різні стани людей, що виражають 7 емоцій: сум, радість, гнів, байдужість, хвилювання, образа, провина. Після розгляду ілюстрацій учням ставилося запитання: «Як ти думаєш, що відчуває людина, яка зображена на картинці?».

Майже половина учнів 1-4 класів, а саме 46%, змогла розпізнати половину емоцій, в основному такі, як радість, гнів, образа. Утруднення виникли у дітей із визначенням таких емоційних станів, як байдужість, хвилювання. Молодших школярів, які впізнали всього одну або дві емоції, неправильно їх визначили або взагалі не відповіли, виявилось 37,5%. Лише 16,5% дітей змогли за допомогою виразу обличчя та жеста визначити правильно усі емоції.

З метою з'ясування ставлення молодших школярів до прояву чуйності та їхньої здатності до емпатії використовували метод ситуацій морального змісту з опорою на зображення. Таких ситуацій було розроблено 6 (3 з негативним і 3 з позитивним вчинками учасників сюжету). Кожна така проілюстрована історія складалася з декількох малюнків, які відображали послідовність дій. Для прикладу наведемо одну із таких ситуацій: дівчинка йде з портфелем до школи, позад неї йде хлопчик. Дівчинка впала і забилася. Хлопчик байдуже проходить далі.

До кожної ситуації молодшим школярам пропонували відповіді на запитання: 1. Хто з учасників події вчинив правильно? Чому? 2. Що ти відчуваєш до героїв проілюстрованих сюжетів?

Аналіз відповідей молодших школярів засвідчив, що лише 19,1% дітей змогли правильно оцінити ситуації морального змісту, засуджуючи негуманні дії учасників сюжетів та демонструючи позитивну налаштованість на прояв чуйності. Майже половина учнів (47,8%) загалом правильно змогла оцінити запропоновані ситуації, але намагалася виправдати негативні вчинки їх учасників. Пояснюючи це так (відповідно до описаного вище сюжету): «Хлопчик кудись сильно поспішав, тому не зупинився, щоб їй допомогти»; «Може ця дівчинка погана, тому він їй не прийшов на поміч». Тобто такі діти хоча в цілому позитивно ставляться до чуйності, але при цьому не засуджують прояви байдужості, негуманності у ставленні як до людей, так і до оточуючого середовища. Молодших школярів, які змогли відповісти, хто з учасників подій вчинив правильно, але не змогли пояснити чому або взагалі неправильно оцінили проілюстровані сюжети, виявилось 33,1%. Їхні відповіді («Дівчинка мала дивитися під ноги, тоді б вона не впала», «Вона вдарилася не сильно, тому їй і не треба допомагати») засвідчили, що у них немає поцінювання такої якості як чуйність, оскільки не спроможні іноді помічати погані, негуманні вчинки людей.

Даний метод дозволив виявити здатність учнів 1-4 класів до емпатії. Першу групу (21,4%) склали молодші школярі, які у всіх ситуа-

ціях, залежно від їх морального змісту, виявили співчуття, співпереживання, співрадість. Їхні відповіді (на прикладі описаного сюжету) були такими: «Мені жаль цю дівчинку, адже у неї болить ніжка», «Дівчинка сильно вдарилася, може заплакати, треба її пожаліти». У другу групу увійшло 50% респондентів, які виявили емпатію, але не у всіх випадках. Такі діти легше проявляють жалість, співчуття до дорослих або тварин, ніж до однолітків. також у них виникли труднощі у відчутті співрадісті за успіхи інших людей. До третьої групи віднесли молодших школярів, які виявили емпатію до героїв одного або двох запропонованих сюжетів; зовсім не здатні до співчуття, співпереживання, співрадісті; взагалі не відповіли на задані запитання. Їхні відповіді стосовно описаної ситуації були такими: «Я теж іноді падаю, і нічого», «Треба дивитися під ноги». Таких учнів виявилось 28,6%.

При дослідженні мотивів поведінки, якими керуються учні молодшого шкільного віку при прояві чуйності, було проведено бесіду. Проаналізувавши отримані дані, дійшли такого висновку: лише 11,6% молодших школярів надають завжди безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; 49,1% дітей при здійсненні чуйного вчинку, керуються більше прагматичними (шукають вигоду, похвали від дорослого тощо), ніж альтруїстичними мотивами; 39,3% учнів початкових класів допомагають іншим лише задля отримання особистої вигоди і користі.

За допомогою педагогічних спостережень визначали прояв чуйності у дітей молодшого шкільного віку в повсякденному житті. Поведінка та вчинки дітей фіксувалися з огляду на те, чи тактовна дитина у спілкуванні з іншими; чи допомагає одноліткам, дорослим, як реагує на їхні успіхи; чи турбується про навколишню природу; чи самостійно допомагає або виявляє турботу до інших. Спостереження засвідчили, що часто прояв чуйності у дітей ґрунтувався на особистих симпатіях та інтересах. Часто виявляли досліджувану моральну якість, коли вчитель або інший дорослий її створював ситуації, в яких виконувалися завдання з наступним його контролем. Кількість випадків байдужої поведінки дітей, а також байдужого ставлення до інших була досить значною. Дані спостережень узагальнювалися і фіксувалися в індивідуальній оцінювальній картці. Залежно від вчинку, дитина отримувала певну кількість балів, які підсумовувалися.

Дітей, які набрали від 12 до 18 балів, ми віднесли до І групи. Вони виявляли тактовність у спілкуванні з іншими, цікавилися емоційним станом іншого, активно включалися у ситуацію, намагалися допомогти як одноліткам, так і дорослим без зовнішнього контролю.

У тому випадку, коли діти намагалися відволікати увагу дорослого на себе; емоційно реагували на переживання інших, намагаючись при цьому отримати похвалу дорослого, виявляли тактовність

у спілкуванні лише з дорослими, виявляли турботу до інших лише за спонуканням учителя, ми віднесли їх до II групи. Кількість балів, які набрали діти цього рівня – від 7 до 11.

Учні 1–4 класів, які не виявляли інтересу до емоційного стану інших, спокійно або навіть байдуже реагували на їхні переживання, не виявляли ні тактовності, ні турботи до інших, ми віднесли до III групи. Так діти набрали від 1 до 6 балів.

Таблиця 1

Рівні вихованості чуйності у дітей молодшого шкільного віку, %

Рівні	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Всього
високий	14	15,8	17,7	19,6	16,8
середній	47,7	49,4	48,8	48,9	48,7
низький	38,3	34,8	33,5	31,5	34,5

Хоча і простежується тенденція до зростання високого і зниження низького рівнів вихованості чуйності від 1 до 4 класу (табл. 1), однак в учнів 4 класів рівень вихованості чуйності знижувався за окремими показниками (такими як мотивація на надання безкорисливої допомоги, самостійний вияв турботи у повсякденному житті). На нашу думку, це пов'язано з тим, що у цьому віці уже з'являються інтереси, які не можуть задовольнити дорослі, тому зростає авторитет друзів, однолітків. Часто при здійсненні вчинків учень 4 класу більше керується думкою однолітків, ніж власним досвідом або оцінкою дорослих.

Аналіз результатів констатувального експерименту дозволив нам визначити 3 рівні вихованості чуйності у молодших школярів: високий, середній і низький.

До *високого рівня* (16,8%) належать діти молодшого шкільного віку, які мають ґрунтовні знання про емоційну сферу людини; глибоко розуміють сутність поняття «чуйність» та прояви цієї моральної якості у повсякденному житті; усвідомлюють необхідність бути чуйними; за допомогою міміки та жестам безпомилково визначають емоційний стан людини, позитивно ставляться до прояву чуйності, виявляють емпатію у ставленні до інших, у вчинках керуються альтруїстичними мотивами; завжди добирають доречний спосіб реалізації чуйності, тактовні у спілкуванні, самостійно виявляють турботу.

Середній рівень (48,7%) виявили учні початкових класів, які мають недостатні знання про емоційну сферу людини; недостатньо розуміють сутність поняття «чуйність» та її прояви у життєвих ситуаціях; нечітко усвідомлюють того, що потрібно бути чуйним; не завжди правильно визначають емоційний стан людини за допомогою немовних засобів виразності, хоча і позитивно ставляться

до прояву чуйності, але при цьому часто керуються прагматичними мотивами, емпатію виявляють переважно до значущих для них людей; не завжди обирають доречний спосіб реалізації чуйності, тактовні у спілкуванні переважно лише із дорослими, часто виявляють турботу лише з примусу інших людей.

До *низького рівня* (34,5%) віднесли молодших школярів, які мають фрагментарні знання про емоційну сферу людини; не розуміють сутності «чуйності» та способів її реалізації у житті; не усвідомлюють необхідності бути чуйними; не можуть визначити емоційний стан людини за допомогою міміки та жестам, негативно ставляться до прояву чуйності, виявляють емпатію лише зрідка, у вчинках переважають егоїстичні мотиви; обирають недоречні способи реалізації чуйності, у спілкуванні нетактовні, турботу самостійно не виявляють.

В цілому отримані експериментальні дані свідчать, що більша кількість учнів 1–4 класів належать до середнього рівня вихованості чуйності. У таких молодших школярів існує невідповідність між наявними знаннями про чуйність та рівнем її прояву у життєвих ситуаціях. Таке розходження пов'язується із тим, що сім'я і школа не надають належної уваги означеній проблемі.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: [підручник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 818 с.
2. Кузнецова О.А. Педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів: [монограф.] /Олена Анатоліївна Кузнецова. – Миколаїв: вид-во «ЛІОН», 2004. – 154 с.
3. Рождественская М.В. Будьте внимательны к детям /Маргарита Викторовна Рождественская. – К. : Рад. школа, 1984. – 96 с. – (Б-ка для родителей).
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посіб. для вчителів і методистів початкового навчання /О.Я.Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.

В статтє освещены результаты констатирующего этапа эксперимента, направленного на определение уровней воспитанности отзывчивости у младших школьников.

Ключевые слова: *чуткість, молодші школярки, рівні вихованості чуткості.*

This article highlights the results of recital part of investigation of upbringing of moral sensitivity for junior schoolchildren and determines the levels of junior schoolchildren's upbringing of moral sensitivity.

Key words: *moral sensitivity, junior schoolchildren, the levels of upbringing of moral sensitivity.*